

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ ANLATILARINDA ALDATMA/KÖTÜLÜK MOTİFİ BAĞLAMINDA KADIN TIPLERİ*

Emine TAŞ**

Özet

Aldatma, iki ayrı kişinin veya grubun birbirini yanıltması, yalan söylemesi, olduğundan farklı bir kılıkta görülmesi ve bu şekilde insanlara hile yapması şeklinde tanımlanabilmektedir. Aldatmanın kökeni, dünyanın yaratılması sürecine kadar sürecine götürülmektedir. Aldatma, tanrı-şeytan düalizmi ilk örneğine dayandırılabilir. Dünya yaratılırken şeytanın Tanrı'yı aldatmaya çalışıp kendine yeni bir dünya yaratmak istemesi bilinen ilk aldatma motifinin mitoloji anlatılarında görülen şeklidir. Aldatma, konusu gerek hukuk alanında gerekse sosyolojik ve dinî boyutta ele alınmakta, halk bilimi sahasında ise "aldatma" başlığı altında özgül bir çalışma bulunmamaktadır. Stith Thompson'ın "Halk Edebiyatı Motif İndeksi" (Motif Index of Folk Literature) çalışmasında aldatma maddesine yer verilmiş, Vladimir Propp'un "Masalın Morfolojisi" (Morfolojiya Skazka) adlı çalışmasında da masalın hazırlık kısmında aldatan hain tipinin yirmi işlevinden bahsetmiştir. Bu bahislerden hareketle "aldatma motifi" kapsamında Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında hain, aldatan, hilekâr kadın tiplerinin incelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada genel olarak halk anlatılarında "aldatma motifi" ele alınacak; özelde ise, "Türk kültüründe aldatan/ kandıran kadın" tipleri ve ardından "Kırgız sözlü anlatılarında aldatan/hain/hilekâr kadın" tiplerinden bahsedilecektir. Sonuç olarak hayatımızın her alanında zor durumlardan kurtulması, yarışmalarda, savaşlarda galip gelmek veya birini yenilgiye uğratmak istenmesi, iki kişinin birbirini yanıltmaya çalışması, eşlerin birbirlerini kandırması gibi durumlarda "aldatma" eylemine başvurulmaktadır. Sözü edilen eylemler halk anlatılarına da motif olarak yansımaktadır. Bu bağlamda çalışma, halk bilimi sahasında bahsi geçen konuda yapılacak olan çalışmalara katkı sağması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Aldatma, Hain, Hilekâr, Kadın Tipi.

WOMEN'S TYPES IN THE CONTEXT OF DECEPTION/EVIL IN THE ORAL NARRATIVES OF THE KIRGIZ TURKS

Abstract

Deception can be defined as two separate individuals or groups misleading each other, lying, being seen as different from what they are, and thus cheating on people. The origin of deception is traced back to the process of creating the world. The basic logic of deception is born of God-devil dualism. When the world was created, the devil's desire to deceive God and create a new world for himself is the form of the first known deception motif seen in mythological narratives. The subject of deception is discussed both in the field of law, sociology and religious dimension, and there is no specific study under the heading "deception" in the field of folklore. Stith Thompson's "Motif Index of Folk Literature" listed motifs alphabetically, and in Vladimir Propp's "Morphology of The Fairy Tale" (Morfolojiya Skazka), he mentioned twenty functions of the type of deceitful traitor in the preparation part of the tale. Based on these bets, the study of the types of treacherous, deceitful, deceitful women in the oral narratives of Kyrgyz Turks within the scope of the "deception motif" constitutes the purpose of the study. In general, the "pattern of deception" will be discussed in public narratives; In particular, the types of "cheating/deceiving women in Turkish culture" and then "cheating/traitor/deceitful woman" types will be mentioned in Kyrgyz oral narratives. As a result, the act of "deception" is resorted to in cases such as getting rid

* Bu makale "Kırgız Türklerinin Sözlü Anlatılarında (Destan, Masal, Halk Hikâyesi) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı" başlıklı yüksek lisans tezimizden büyük oranda yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Türkiye, eminetas5050@gmail.com.

of difficult situations in all areas of our lives, wanting to win or defeat someone in competitions, wars, two people trying to mislead each other, spouses deceiving each other. The aforementioned actions are also reflected in the public narratives as motifs. In this context, the study is thought to be useful in terms of guiding the studies to be carried out on the subject mentioned in the field of folklore.

Keywords: *Deception, Traitor, Cheater, Woman Type.*

GİRİŞ

Aldatan, kandıran, hile yapan kişiler, dünyanın başlangıcından günümüze kadar devam eden gerek gerçek hayata gerekse sözlü kültür ürünlerine yansımış tipler olarak yerini korumaktadır. Bu tiplerin arketip Tanrı ile şeytan düalizmine kadar götürülebilir. Çünkü şeytan Tanrı'yı kandırıp/aldatıp, hileli yollara başvurarak kendine bir dünya yaratmayı ve insanoğlunu da aynı şekilde kandırarak kendine çekmeyi arzulamıştır. Bunun en güzel örneği Altay yaratılış destanında görülmektedir. Tanrı ile "kişi" karşı karşıya gelir. "Kişi" kendisinin Tanrı'dan daha üstün olduğunu düşünür. Bunun üzerine suya dalar. Su da boğulacak gibi olur ve Tanrı'dan yardım ister. Tanrının ona yardım etmesinin ardından yeryüzünü yaratmak için "kişi"den suyun altından toprak çıkarmasını ister. Kişi ikinci kez suyun dibine daldığında kendisi içinde toprak olarak ağzında gizler. Bu toprakla kendine ait bir dünya yaratmak ister (İnan, 1986: 14-15)¹. Şeytan bu şekilde Tanrı'yı aldatır ve aldatmanın ilk şekli ortaya çıkar. Daha sonrasında Tanrı şeytana " Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albating): düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler, aydınlık görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımıdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizleyenler benim halkım olsun!" (İnan, 1986: 15) der. Aldatmanın temel mantığı olumsuz veya suç olarak kabul edilen bir olayı gizlemeye dayanmaktadır. Burada şeytanın Tanrı'dan bir şeyleri gizlemekte ve daha sonrasında ise bu şekilde kandıran, aldatan insan tiplerinin de şeytanın tarafına geçmiş sayılmaktadır. Bu olay ileriki yaşamda da insanlar arası aldatma şeklinde arkatipsel olarak tekrarlanmaktadır. Günlük hayatta iki kişinin birbirini aldatması, kandırması, hilekârlık yapması ve söz konusu olumsuz eylemlerden sadece ikisinin etkilenmesi şahsi durumdur. Dışarıdaki insan bu aldatma,

¹ Devamı, Tanrı "kişi"yi suyun altından toprak çıkarmasını ister. "Kişi ikinci kez suyun dibine daldığında " 'ben kendim için de toprak alayım' diye düşündü, iki eline toprak aldı; bir elindeki toprağı, kendi başına iş görmek düşüncesiyle, ağzına soktu. Tanrıdan gizlice yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, katı yer meydana geldi. Deminki 'kişi' nin ağzında gizlediği toprak da büyümeğe başladı. Nefesi tıkanıp boğulacak, ölecek oldu. Tanrıdan kaçmağa başladı. Fakat nereye baksın tanrıyı yanında buldu. Boğulmak üzere iken 'A tanrı, gerçek tanrı, bana yardım et!' diye yalvardı. Tanrı ona 'ne yaptın? Ağzına toprak saklayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?' diye sordu. O 'kişi' cevap verdi: 'yer yaratayım diye bu toprağı ağzımda gizlemiştim'. Tanrı ona 'at ağzından o toprağı!' dedi. 'Kişi' toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi: "imdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün..." (İnan, 1986: 14-15).

kandırma veya hilekârlıktan etkilenmezler. Fakat burada iyi ve kötü şeklinde düalizmden söz edilmektedir. İyilerin galip gelmesi Tanrı'nın tarafına; kötülerin galip gelmesi ise şeytanın tarafına geçmesi demektir.

Aldatmanın ilk şekillerinde kaos-kozmos meselesi de vardır. Burada aldatan taraf kötülüğü başka bir deyişle kaosu simgelerken, aldanan kişi ise iyiliği/kozmosu temsil etmektedir. Başlangıçta her şeyin bir bütün teşkil ettiği, iyi-kötü ya da doğru-yanlışın zihinde ve eylemde henüz belirmediği ortam kozmosa işaret etmektedir. Bu süreçten sonra kötü olanın belirmesiyle birlikte artık tüm iyi ve kutsal olana karşı bir güç belirmiştir. Bu da beraberinde çatışmayı meydana getirmiştir. Erlik'in ve diğer kötücül insan ve insan dışı varlıkların sosyo-kültürel ve biyolojik doğasında olan şey, aldatmak, çalmak, iyiyi, güzeli, doğruyu, adaleti, haysiyeti, kutsalı ve düzeni yok etmektir (Köse, 2021: 93).

Din kaynaklarda, İslam dininde şeytanın Tanrı'yı aldatması şu şekilde yer verilir: Aldatma ve kandırma eylemini başlatan İblis, ceza olarak bulunduğu makamdan kovulur. Bunun üzerine İblis daha da fenalığını artırır; kendisinin fitnessi olduğu gibi tarihi seyir içinde beşer türünün de fitnessi olacağına, kulları Rablerinden uzaklaştırıp kendisi gibi dalâlete sokacağına, dünya ve ahiret zararına uğratmak için aldatıp kandıracağına yemin eder (A'râf, 7/16, 17; Hicr, 15/34-39; Sâd, 38/82, 83.); (Demir, 2016:1). İnsanoğlunun yaratılışından kısa bir süre sonra İblis tarafından başlatılmış olan ve devamında da aldatma ve kandırma eylemlerine karşı Hz. Âdem ve eşi uyarıldıysa da İblis ile olan ilk temaslarında başarısız olmuşlardır. İblis'in ustaca ve yemin ile saklamaya çalıştığı aldatma planına, kişiğlunun tecrübesizlikleri de eklenince kolayca kanmışlardır (Demir, 2016: 2). Tevrat'ta Rab Allah erkek ile kadını yaratır. Rab erkeğe, "Bahçenin bütün ağaçlarından yiyebilirsin. Fakat iyiyi ve kötüyü tanıma ağacından yemeyeceksin. Çünkü ondan yediğin gün, kesinlikle öleceksin" der (Tekvin 2, 4-17). Bunun üzerine "Yılan kadına şöyle dedi : "Hayır, ölmezsiniz; fakat Allah biliyor ki, ondan yiyeceğiniz gün gözleriniz açılacaktır ve sizler, iyiyi ve kötüyü bilen ilahlar gibi olacaksınız (Tekvin 3, 1-7)" (Demirel, 1996: 5-10). Burada ise, şeytan yılan donunda karşımıza çıkar ve kadını hilekârlık yaparak aldatır.² Kutsal Kitap, Eski Ahit'te Daniel 8,9 başlığında dört kralın geleceğini ve bu krallıkların sonu yaklaşp yapılan kötülükler arttığında sert yüzlü ve

² Rab Allah kadına: "Bunu niçin yaptın?" dedi. Kadın şöyle cevap verdi: "Yılan beni aldattı, ben de yedim." 0 zaman Rab Allah yılanı şöyle dedi: "Bunu yaptığın için, tüm çiftlik hayvanları Başlangıç ve tüm vahşi hayvanlar arasında lanetli olacaksın. Karnın üzerinde yürüyeceksin ve hayatının tüm günlerinde toprak yiyeceksin. Seninle kadın arasına, senin soyunla onun soyu arasına düşmanlık koyacağım: o senin başını ezecek, sen onun topuğunu yaralayacaksın. (Tekvin 3, 1-7)" (Demirel, 1995: 10-11).

aldatmada usta bir kralın ortaya çıkacağını bildirir. Devamında “Kendisinden gelmeyen büyük bir güce kavuşacak. Şaşırtıcı yıkımlar yapacak, el attığı her işte başarılı olacak. Güçlüleri ve kutsal halkı yok edecek. Yapacağı işleri aldatarak başaracak, kendisini yükseltecek. Güvenlikte olan birçoklarını yok edecek, Önderler Önderi'ne karşı duracak. Ama kendisi insan eli değmeden yok edilecek” (Kutsal Kitap, 2002: 1099-1100) şeklinde geçen ifadelerde dünyanın sonuna yaklaşıldığında olacaklardan bahsetmektedir. Dünyanın oluşumu şeytanın Tanrı'yı aldatması ile başlamıştı; bu anlatıda da usta bir kralın insanları aldatmasından söz edilmiştir.

Aldatan, kandıran, hile yapanların özellikleri sadece kadına atfedilen stereotipler değildir. Aldatma, kandırma, hainlik, hilekârlık gibi olumsuz davranışlar arkadaşlar, evli çiftler, akrabalar, baba-oğul, anne ve çocukları, aynı topluma mensup halklar, dış düşmanlar şeklinde birbirine yakın iki kişi veya gruplar arasında yaşanması dikkat çekicidir. Saydığımız bu mevzular halk anlatılarına da yansımıştır.

Ali Berat Alptekin, “Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı” adlı eserinde Stith Thompson “Motif Index of Folk-Literature (Halk Edebiyatı Motif İndeksi)” eserinde “aldatma” motifini şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Aldatma ile Müsabakayı Kazanmak
2. Aldatıcı Anlaşmalar
3. Aldatıcı Eşya Satışı
4. Borç Ödemede Aldatma
5. Çalıntılar ve Hileler
6. Çalıntılar
7. Diğer Hileler
8. Aldatma Yoluyla Kaçma
9. Aldatma Yoluyla Yakalanma
10. Kadere Bağlı Aldatmalar
11. Kendi Kendini Yaralayarak Aldatma
12. Şahsiyetini Rencide Etme Pozisyonunda Aldatma
13. İğfal Edilmiş veya Aldatılmış Evlilik

14. Kolay Aldatılmış Kişinin Haysiyeti Tahrif Edilir
15. Zina İle İlgili Aldatmalar
16. Aldatıcı, Kendi Tuzağına Düşer
17. Yalan Söyleyerek Aldatmalar
18. Blöf Yoluyla Aldatma
19. Tebdil-i Kıyafet veya Hayal Şeklinde Aldatma
20. Hileler, Sahtekârlıklar
21. İki Yüzlülükler
22. Sahte İthamlar
23. Alçaklar ve İhanet Edenler
24. Diğer Aldatmalar” (1997: 333, 334).

Yukarıda sıralanan motiflere birkaç örnek vermek gerekirse, “Aldatma ile Musabakayı Kazanmak” motifi Özbek Türklerinin “Gül Senaber'e Ne Yaptı, Senaber Gül'e Ne Yaptı?” masalında “*Aldatmayla kazanılan kumar yarışması*” motifi örnek verilebilir. Masalda sözü edilen motif, “Melike, bağa gelen şehzadelerle satranç oynar. Kim kazanırsa diğeri onun emrine girecektir. Melike, masanın altında sakladığı kırmızı kitaba gizlice bakarak şehzadeleri mat eder. Küçük şehzade kitabı saklayınca melike mat olur” (Baydemir, 2013: 225, 658) şeklinde yer almaktadır.

Aldatma, kandırma, hile gibi unsurları düalizmden beslenir. Başka bir ifadeyle bu düalizm iyi ile kötünün karşı karşıya gelmesi, birinin diğeri aldatması, kandırması ve hile yapması gibi sebeplerin doğmasına neden olur. Dede Korkut Kitabı’nda “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü” anlatıda zıtlık söz konusudur. Evini yağmalatan Salur Kazan’ın İç Oğuz’u yağmaya çağırdığını ve Taş Oğuz’u aldattığını düşünen Aruz Koca bu duruma sinirlenip Kazan’a düşman kesilir. Düşman kesildiği gibi çevresindeki yiğitleri de kandırarak Kazan’a karşı cephe almalarını ister. Bunun üzerine Aruz Koca düşman olmak istemeyen Beyrek’i öldürür. Ama her zaman olduğu gibi aldatanlar eninde sonunda cezasını çeker ve Aruz Koca ihanet ettiği için Salur Kazan tarafından öldürülür (Ergin, 2004: 243-251). Öyle anlaşılıyor ki Türklerde aynı topluma mensup insanlar içerisinde halkına ihanet eden, aldatan insanın - sözü edilen anlatıda da görüleceği üzere dayısı gibi yakını olsa dahi- cezası ölümdür.

Halk anlatılarında aldatma bağlamında iç düşman veya dış düşman şeklinde çatışma, kaos çıkarıcı kişiler olumsuz özelliklerle donatılmıştır. Kutadgu Bilig’de bu özelliklerle ilgili birkaç örnek verecek olursak şu şekilde sıralanabilir: “Düşman, kâfirler ile münafıklardır. Düşmanlar din düşmanıdır; Tanrı’ya karşı düşmandır. Düşman (dine karşı) heves ve nefistir, şeytandır; Düşman korkaktır (ülkesini bırakıp kaçar); Düşman kargaşa yaratır; Düşman kötüdür ve kötülüğe sevk eder (içki ve meyhaneci düşmandır); Düşman hep aşağıda olmalıdır (-Ey hükümdar, düşmana karşı her vakit üstün ol- dedi). Düşman dedikoducudur; Düşman başarı, asillik, dürüstlük karşıtıdır; Düşman daima iyilere bulaşır, iyinin zıttı kötüdür; Düşman imtihan için gelinen yer olan dünyadır; Düşman bilinmeyebilir (Bir kul da kendisi Tanrı’ya düşman mıdır yoksa yakın dost mudur, bunu kendisi bilemez); Düşman faydasızdır, düşmandan fayda görülmemiştir, düşman menfaatperest insanlardır; Düşman ona iyilik yapılan buna rağmen kötülük görülendir ...” (Balcı, 2020: 1331-1332).

Aldatmanın bir şekli de halk anlatılarında karşımıza çıkan *don değiştirme/şekil değiştirme motifidir*. Bu durum, anlatılarda kahramanlar çeşitli kuş donlarına girme, kel kılığına bürünme, dilenci kılığına girme gibi şekillerde karşımıza çıkar.

Dede Korkut Kitabında Deli Dumrul’un Azrail’e kafa tutması üzerine, Azrail bir anda Deli Dumrul’un karşısına çıkar. Deli Dumrul “kara kılıcın sıyırdı, eline aldı. Azrail’e çalmağa hamle kıldı. Azrail bir gögerçin oldu, pencereden uçdı gitdi.” (Ergin, 2004: 179). Burada Azrail, Deli Dumrul’u aldatarak kılık değiştirmiştir. Bir başka halk anlatısında “Hacı Bektaş, mana âleminden velâyet kudretiyle sıçrayıp arşın tavanına erişir ve bir gökçe güvercin şeklinde kanat vurup Sulucakarahöyük’te bir taş üzerine konar.” (Aslan, 2004: 38). Kılık değiştirme bazen düşmanı aldatmak ve ölümden kurtulmak için de yapılmaktadır. “Hile vasıtasıyla tehlike veya ölümden kazanç motifinin görüldüğü Köroğlu hikâyesinde, “Derviş kılığına giren Köroğlu, Şah’a, Köroğlu’ndan çok kötülük gördüğünü anlatır ve yedi yiğidi kendisinin asmak istediğini söyler.” (Alptekin, 1997: 334). Halk hikâyelerinde kahramanlar yaygın olarak tanınmamak için derviş ve dilenci gibi çeşitli kılıklara girerek. Hile ile kıyafet değiştirme motifi bağlamında “Nigar’ın yanına giden Köroğlu, kıyafet değiştirerek onun sarayına girer...”, “Keloğlan, Kırat’ı kaçırdırken, yakalanacağı sırada bir değirmenci kılığına girerek, yakayı kurtarır...”, “Köroğlu, derviş kılığına girerek Kırat’ın peşinden gider...”, “Köroğlu, koçaklarını geride bırakarak, derviş kılığına girip Bağdat’ı dolaşır...” (Alptekin, 1997: 334, 335).

Halk anlatılarında *erkeğin kadın kılığına girmesi veya kadının erkek kılığına girmesi* şeklinde aldatma, kandırma motifi ile karşılaşmaktadır. “İki yiğit cadıların elbiselerini giyerek onların yerine geçerler (Hatem Masalı)”; “Lokmanca kadın kılığında saraya girer (Ahmedcan İle Lokmanca Masalı)”; “Gayret, yaşlı kadının elbiselerini giyerek zindana girmeyi başarır (Su Kızı Masalı)” (Baydemir, 2013: 233, 431, 592, 787). Sözü edilenler dışında karşı tarafı aldatmak için masalarda hayvan kılığına girildiği görülmektedir. Örneğin, Kırgız masallarında “Hünerli çocuk, adamdan kurtulmak için; kuş, atmaca, kaz, ördek, darı ve yeniden kuş olur (Hünerli Çocuk)”; “Çocuk, sihirbazdan kurtulmak için; kara at, kaplan, yüzük, buğday, darı ve atmaca olur (Çocuk ile Sihirbaz)”; “Peri kızı ile yetim çocuk kurtulmak için bildircin ve darı olurlar; kız yılan olur ve sonra ak balık olup kara suya dalar (Yetim Oğlan)” (Özen, 2008: 131). Görüldüğü üzere don değiştirme/şekil değiştirme hayvan kılığına girildiği gibi farklı insan suretlerine bürünerek de aldatma, hileli yollara başvurma veya kandırma motifi görülebilmektedir.

Bahsi geçen don değiştirme motiflerinin görüldüğü örneklerden başka destan *kahramanlarının kel veya dilenci kılığına girip karşı tarafı aldattığı* görülmektedir. Alıp-Manaş Altay varyantında, Alıp-Manaş, Ak Kağan’ın ülkesine giderek onun kızını almak ister. Fakat yolda giderken uykuya dalar, uyandığında ise kendini bir çukurun içinde bulur. Çukurda uzun süre yattıktan sonra yanına gelen bir kazı kanadına mektup yazarak ailesinin yanına gönderir. Kaz, uçup bahadırın ülkesine varır ve onun durumunu haber verir. Ailesi, Alıp-Manaş’ın arkadaşı Ak-Köböñ’ü çağırarak ondan oğullarına yardım etmesini ister. Ak-Köböñ gider ve kendisine selam göndermediği için Alıp-Manaş’a kızar. Alıp-Manaş’ı çıkarmaz, zindanın ağzını taş ile örter. Sonra ülkesine dönüp Ak-Kağan’ın öldürdüğü yiğitlerden birinin kemiklerini götürüp göstererek Alıp-Manaş’ın öldürdüğünü söyler. Daha sonra Alıp-Manaş’ı yerin altından atı kurtarır. Ak-Köböñ ile Kümücek-Aru’nun düğünü yapılmaktadır. Alıp-Manaş, düğün yerine ihtiyar kel bir çoban kılığına girerek gider” (Ergun, 1997: 137-146). Burada iki tür aldatma vardır. Birincisi, Ak-Köböñ’ün Ak-Kağan’ın öldüğünü ve öldüğüne kanıt olarak da Ak-Kağan’ın öldürdüğü yiğitlerinden birinin kemiklerini götürerek Alıp-Manaş’ın ailesini kandırması ve Alıp-Manaş’ın eşiyle evlenmesidir. Diğer bir aldatma ise, Alıp-Manaş kel kılığına girerek düğün yerine gitmesidir.

Sözü edilen bu olayların benzeri Dede Korkut’ta da görülmektedir. Bamsı Beyrek, Banu Çiçek ile tam gerdeğe gireceği sıra Bayburt hisarının beyi yedi yüz kâfirle gelerek Beyreği ve yiğitlerini tutsak eder. Üzerinden on altı yıl geçer Bayrek’ten haber gelmez. Delü Karçar

Bayındır Han'a başvurarak Beyrek'in dirisi haberini getirene hediyeler, ölüsü haberini getirene kız kardeşini vereceğini bildirir. Yalancıoğlu Yaltacuk bu işi üzerine alır, gidip Beyrek'in vaktiyle kendisine vermiş olduğu gömleği kana bulaştırarak Beyrek'in öldüğü haberini getirir. Bu şekilde Yalancı oğlu Yaltacuk insanları aldatarak ve kandırarak Banu Çiçek ile düğün yapmaya koyulur. Tam düğünleri olduğu sıra Bamsı Beyrek deli ozan kılığına girer, düğüne katılır (Ergin, 2004: 116-153). Aynı zamanda Bamsı Beyrek deli ozan kılığına girerek, halkından insanları aldatmıştır. Aldatmanın bu şekillerine “*sempatik aldatma*” tabiri kullanılabilir. Çünkü insanlar çevresindeki insanlara herhangi bir zararı dokunmamaktadır.

Gerçek hayatta karşımıza çıkan yakın akrabaların veya çok yakından tanıdığın insanların aldatma olayının halk anlatılarına da yansıdığı görülür. Atasözlerimizde de bu sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. “Akraba (dost) ile ye iç, alışveriş etme”, “Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğini”, “İnanma dostuna, saman doldurur postuna” (Tergip, 2014: 286). Halk hikâyelerinde yakın akraba aldatmasında olağan motiflerdir: Yusuf ile Züleyha'da “Yusuf'u kıskanan kardeşleri, onu hile ile bir kuyuya atarlar” şeklinde hile motifi görülmektedir. Kirmanşah Hikâyesi'nde “Üvey kardeşler kendilerini kurtaran Kirmanşah'ın atını ve devden kalan eşyaları alıp kaçarlar” (Alptekin, 1997: 183, 275, 183). Kardeşlerin küçük kardeşi aldatarak kuyuya atma motifi masallarda da görülür. Kırgız masallarında “İki büyük ağabey, küçük kardeşlerinin gözlerini çıkararak bir kuyuya atarlar (Hanın Üç Oğlu)”, “İki büyük ağabey, küçük kardeşlerini öldürerek bir kuyuya atarlar (En Küçük Çocuk)” (Özen, 2008: 132). Yakın akraba ihanetlerinin büyük bir kısmı kıskançlık ve aldatma arzusu ile ortaya çıkmaktadır. Bahadırlar, ihanet eden yakın akrabalarla doğrudan mücadele etmemekte, ihanet eden yakın akrabaların neden olduğu aksilikleri ortadan kaldırmak amacıyla yoğun mücadelelere girişmektedirler. Kıskananlar genelde kadındırlar ve bu kıskanç kadınlar çoklukla bahadırların eşlerini, kız kardeşlerini kıskanmaktadırlar. “Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley”de üç kız kardeşin en büyüğü ve ortancası, en küçük kız kardeşlerini çocuk doğurduğu için kıskanırlar, kardeşlerinin doğurduğu çocukları denize atıp yerlerine it enikleri bırakırlar. Ablaların bu yaptığı kötülükler, en küçük kız kardeşin oğlu Boktu-Kiriş tarafından feci bir şekilde cezalandırılır” (Ergun ve diğerleri, 2004: 183). Dede Korkut Kitabı'ndaki “Dirse Han oğlu Boğaç Han” anlatısında Dirse Han oğlu Boğaç beylik alıp tahta çıkması üzerine babasının kırk yiğidini anmamaya başlar. Bunun üzerine kırk namert yiğit de eski itibarlarına kavuşmak amacıyla Boğaç Han'ı yok etmeyi planlarlar. Babasına oğlunu kötüleyen dedikodular üreterek onu oğlunu öldürmek için teşvik başlar. Dirse Han bu aldatmaca oyununa kanarak oğlunu öldürmek için av tertip eder.

Av sırasında kırk namert bir yandan çocuğa babasını sevindirmek için önünde av avlamasını söylerken öte yandan Dirse Han'a "Bak oğlun senin üzerine geliyor, geyiğe atarken seni vuracak..." deyip Dirse Han'ı oğlunu vurmağa teşvik ederler (Ergin, 2004: 83-85). Dede Korkut anlatmalarından "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi- Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası"nda hile ile başarı sağlamanın mertliğe ve el oğluna yakışmayacağı vurgulanmaktadır: Salur Kazan uyuyan ejderhayı görünce Lala'sına "Canım Lala, bu tepe gibi yatan ejderhayı görür müsün? Bu ejderhanın üstüne varalım mı, yoksa yan taraftan sessizce savuşup kaçalım mı?" der. Ardından tam ejderhayla vuruşmaya gittiği esnada Kazan şu sözleri tekrarlar; "Yatmış, uyurken er öldürmek mertlik olmaz. Hile ile bir kişiyi vurmak el oğluna yakışan bir vuruşma olmaz" diyerek hareket eder (Ekici 2019: 202). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat Türk topluluklarının sözlü anlatılarında (masal, halk hikâyesi, destan) yer alan olaylar ve aldatma şekilleri kişi adları ve mekânsal olarak farklılıklar göstermekte, işlevsel açıdan değişiklik göstermemektedir. Sözü edilenler haricinde Dede Korkut'ta aldatma olayı kırk yiğit tarafından gerçekleştirilmesi şeklinde biraz farklılıklar gözetse de ana tema diğerlerinde olduğu gibi kıskançlık üzerinedir.

Kandırma, aldatma, hilekârlık, hainlik bunların hepsi birbirine benzer anlamlar içermektedir. Toplumda bu davranışları yapan kişiler karşıdaki kişiye kötülük düşünen düşman tipler olarak da niteleseک yanlışı olamayacaktır. Bu tipler daha çok destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerde görülmektedir. Vladimir Propp masalın hazırlık kısmında aldatan hain tipinin yirmi işlevinden bahsetmektedir:

- “1. Hain bir kimseyi kaçıır (A1).
2. Hain sihirli vasıtayı zapt eder veya alıp götürür (A2).
- 2a. Sihirli yardımcının zorla ele geçirilmesi veya öldürülmesi bu sınıfın özel tâli sınıfını meydana getirir (AII).
3. Hain mahsulü ziyan veya yağma eder (A3).
- 4.Hain gün ışığını ele geçirir (A4).
5. Hain diğer şekillerde zarar verir (A5).
6. Hain kahramanı yaralar (A6).
7. Hain aniden ortadan kaybolmaya sebep olur (A7).

8. Hain kurbanını ister veya kandırır (A8).
9. Hain bir kimseyi kovar (A9).
10. Hain bir şahsın denize atılmasını emreder (A10).
11. Hain bir şahsa veya bir nesneye büyü yapar (A11).
12. Hain bir şahsın yerine geçer (A12).
13. Hain cinayetin işlenmesini emreder (A13).
14. Hain öldürmeyi gerçekleştirir (A14).
15. Hain bir şahsı hapseder veya alı koyar (A15).
16. Hain tehditle evliliğe zorlar (A16).
- 16a. Hain akrabalar arasında aynı şekil (AVI).
17. Hain yamyamlık tehdidinde bulunur (A17).
18. Hain gece eziyet eder (A18).
19. Hain harp ilan eder (A19).
20. Hain iftira eder (A20).
21. Hain ihanet eder (A21)” (Günay, 1975: 265-266).

Görüldüğü üzere aldatma herkes tarafında yapılan ve çeşitli motiflerle görülen aldatma çeşitleri insanoğlunun yaratılışından bu yana süren bir davranış biçimi olmuştur. Ataerkil toplum yapısının oluşmaya başladığı andan itibaren de aldatma kadına atfedilen bir durum olarak gösterilir. Kadın şeytanla tutulur. Fakat buna rağmen insanın doğası gereği kadın erkeği, erkek kadını, dostlar, akrabalar birbirlerini kandırmışlar, aldatmışlardır. Bununla da kalmayıp

kötücül varlıkları insanlara zarar vermesinler düşünesiyle kandırma büyüyle aldatmışlardır³. Böylece sihir-büyü de aldatmanın başka türü içine girmektedir⁴.

1. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ALDATAN/ KANDIRAN KADIN TİPİ

Aldatan, kandıran, hile yapan kadın tipinin kökenine cennetten kovulma motifine kadar uzanmaktadır. Türk Mitolojisinde Tanrı Ülgen dokuz dallı ağaç bitmesini, o ağacın kökünden dokuz kişi türemesini ve bunlardan dokuz ulus olması için emir verir. Tanrı ağacın bazı dallarındaki meyvelerin yenmesini yasaklar. Bunun üzerine Erlik bu ağacın bekçilerinden yılanın ağzına girer ve “bu ağaca çık!” der. Yılan ağaca çıkar, yasak meyveden yer. Törüngey ile karısı Eje beraber gezdikleri sırada Erlik onlara “bu meyvelerden yiyiniz!” diyerek kandırmaya çalışır. Törüngey istemez. Fakat karısı yer, meyve çok tatlı gelir. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürer. Bunun üzerine tanrı ona, “bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin, sonra öleceksin” der (İnan, 1986: 15-16).

Tevrat kaynaklı bir başka Yaratılış anlatısında Havva’dan başka Lilith adında dişil bir karaktere yer verilir. Yahudi inanışlarında Lilith, Adem’in kendisi gibi, balçıktan yaratılmış ilk karısıdır. Adem’e iyi davranmadığı için Tanrı tarafından cezalandırılarak cennetten kovulmuştur/kaçmıştır. Lilith, Havva’nın yaratılmasından sonra tekrar cennete döner ve Havva’yı yasak meyveyi yemesi için kışkırtır. Sonunda amacına ulaşmıştır (Erbil, 2015: 91). Burada da kadın şeytan gibi görülmüş, kadını yine hem cinsi kandırmıştır.

İslam kaynaklarında Havva ve Âdem’i kandırıp cennetten kovduranın şeytan (İblis) olduğu dile getirilmektedir: “Hani meleklerle, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştik de İblis’ten başka melekler hemen saygı ile eğilmişler; İblis bundan kaçınmıştı (116). Biz de şöyle dedik: ‘Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın;

³ Örnek verecek olursak, “İlk aşama bittikten yani bebek doğduktan sonra 40 gün boyunca da bebeğin korunması gereklidir. İkinci aşamada bebeğin ismi, sözün büyüünden yararlanmak için ‘Yaşar’ veya ‘Satılmış’ verilir. Satılmış ismini kullanmak için bebeğin başka bir aileye aldatma amacı ile satılmasının ardında kandırma büyüü vardır. Kandırma büyüü, odaya girecek kötü ruhları def etmek için horoz, erkek kıyafeti, bıçak, süpürge gibi unsurların kullanılması ile devam eder. Böylelikle kötü ruhun bu malzemeleri görünce odada lohusayı ve bebeği koruyan kimselerin olduğunu düşünerek içeri girmeyeceği düşünülmektedir. Kandırma büyüü Anadolu’nun birçok yerinde görülür. Erkek çocuğuna küpe takılması bunlardan biridir. Amaç kara iyeleri aldatarak çocuğun ölümünü engellemektir. Küpe bir mensubiyet işaretidir. İnanışa göre kadının kulakları küpesiz olmamalıdır. Karaylarda küpesiz kadınları bazı ruhlar kendilerine çekebilir. Bunu engellemek için küpe takılır. bk. Sinoğlu, Sümeyra, *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, 2017, s.207.

⁴ Arapça-Türkçe Büyük Lügat’ta sihir tanımı; “*Sihir; aldatma, batıl hak gibi gösterme; insanın yaptığı göz boyacılığı; oyun, hile; cadılık; sihirbazlık; ince, latif; hoş.*” şeklinde açıklanmıştır. Bk. Yıldırım, Ayşegül, *Masallarda Büyü Motifi İle Gerçekleşen Dönüşümler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2016, s.18.

sonra mutsuz olursun' (117). Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur (118). Orada ne susuzluk çekersin ne de güneş altında kalırsın (119). Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: 'Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?' (120) Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı (121)" (Tâ-Hâ, 20/116-121) Burada her ne kadar kandırmanın varlığın şeytan olduğu dile getirilse de İslami anlatılarda yasağı çiğneyen ilk kişi Havva'dır. Daha sonra Havva, Âdem'i de kandırıp bu günahı işlemesine vesile olduğu anlatılmaktadır.

Pervin Erbil, *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi* adlı kitabında Âdem ile Havva'nın hikâyesindeki kandırma eylemi şu şekilde yer almaktadır: "Erkeğin kaburgasından yaratılmış kadın, iflah olmaz entrikacı bir 'kötülük kaynağı'dır. Serin suların aktığı, çeşitli yemiş ve meyvelerle donatılmış cennette yaşayan Âdem'i kandırarak yasak meyveyi yedirmiş ve bu ele geçmez mutluluk diyarından kovulmasına neden olmuştur. Âdem'in yaşam boyu ot, diken ve çalılarla boğuşarak toprağı işleme cezasının da nedeni odur. Yaptıklarına karşı acı çekerek doğuracak, kocasına istek duyacak ve yönetimine boyun eğecek olması, kendisi için hafif bir ceza olmalıdır" (Erbil, 2015: 91).

Aldatmanın, kandırmanın kökeninin kadına özgü olduğu vurgusu inançsal açıdan ele alındığı gibi Türk sözlü kültüründe de geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nın on ikinci boyunda Beyrek'in Aruz'a karşı soylamasında yer alan "*Aldayuban er tutmak avrat işidir; avradından mı öğrendin sen bu işi kavat*" (Ergin, 2004: 248) şeklindeki ifadeler kandırmanın kadına özgü olduğu belirtilmiştir. *Kutadgu Bilig*'de ise sadece bir yerde "kandırmak" kadına özgü bir özellik olduğu vurgulanmıştır.

Oğgurmış Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur "Oğgurmış'ın Ögdülmiş'e Nasihat Edişini Anlatır" bölümünde Oğgurmış, Ögdülmiş'e öğütler verir, kendisini bu dünyanın heves ve arzularına kaptırmamasını, ölümü hatırında tutup Allah'a içtenlikle ibadet etmesini tavsiye eder. Bu bölümde dünyanın fenalığından bahsederken "dünya" ile "kız" arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş ve aldatma kadına atfedilerek dile getirilmiştir: "*tükel kız kılınçlıg turur bu ajun / sini armasunu ay kılkı tüzün*" "Bu dünya tam bir kıza benzer o seni aldatmasın, ey yumuşak huylu" (Debreli, 2016: 45).

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* (2005: 569) kız aldattığı, kandırdığı için ona "tilki" dendiği, erkeğe ise, yiğitliği için "kurt" dendiği açıklamasına yer verilir: "*tilkü*: Tilki.

Bu aynı zamanda kız çocukları için kullanılan bir lakaptır. Bir kadın doğurduğu zaman ebeye “*tilkü mu tugdı aza bon mu*”; “Tilki mi doğurdu (burada tilki kız anlamına gelir, çünkü kızlar çekingen ama kurnazdırlar), yoksa kurt mu (kurt oğlan çocuk anlamına gelir, çünkü oğlanlar cesurdur) diye sorarlar.” Bunlar dışında yalancılık da bir tür kandırma, aldatma şeklidir. İnsanlar yalan söyleyerek karşısındaki kişileri kandırır ve ikna eder. Bu tür örnekler masallarda da görülmektedir. Özellikle kadın kahramanlar eşlerini ve çevresindeki kişileri yalan söyleyerek kandırdıkları tespit edilmiştir. Örneğin, Taşeli yöresindeki “Pamuk Kız” masalında kadının çocuğu olmuyormuş. Bunun üzerine kocası başka bir kadınla evlenmek istemiş. Kadın bunun üzerine karnına pamuk koyarak hamileyim diyerek kocasına yalan söyleyerek kandırmış. Daha sonra masalın ilerleyen kısımlarında kadın yolda giderken oğlunu evlendirmek için kız arayan bir kadın görür ve ona kendi kızını olduğunu oğluna verebileceğini söyleyerek kandırır (Alptekin, 2002: 416). Bir başka örnekte ise, “Padişahın Üç Kızı” masalında, bir padişah, tahta geçtiğinde şehirde ışık yakma yasağı kor. Geceleyin padişah gezerken, üç kızın evinde ışık yandığını görür. Bunları dinleyen padişah, kızların şu vaatlerde bulduklarını işitir: En büyük kız padişaha halı dokuyacak, üzerinde bir tabur asker oturacak. Ortanca kız bir alaya yetecek yemek pişirecek. En küçük kızın ise, kız ve oğlan doğuracağını söyler. Padişah bu üç kızını da alır, fakat en büyük kız telgraf tellerinden halı dokuduğu, ortanca kız yemeğe fazla tuz koyduğu için bunların yaptığını beğenmez. Askerleri ile beraber sefere çıkan padişah en küçük kızını annesine emanet eder. En küçük kız, kız ve oğlan doğurarak padişaha verdiği sözü yerine getirir. Fakat iki hain abla, yeni doğan çocukları alarak yerine kedi ve köpek yavrusu koyar. Böylece en kızın çocuk yerinde kedi ve köpek doğurduğunu belirterek insanları aldatırlar (Alptekin, 2002: 69). Bunlarla birlikte masallardaki sembolik kadın tiplerinden birkaçı da üvey anne, üvey teyze ve üvey kız kardeşidir. Masallarda çok görülen bu kadınlar, kötülüğü, hileyi, kıskançlığı ve hayattaki zorlukları simgeler. Masallarda daha çok fiziksel kusurları ile öne çıkarılan bu kahramanlar esasında ruhsal yönden kusurlu kişilerdir. Kendini tamamlayamamış bu kadınlar eksikliklerini hile, kötülük yaparak bastırıp öne çıkmaya çalışırlar (Şen, 2008: 44). “Gülenber Hanım” masalında çocukların evden gitmelerine üvey anne sebep olur: “Bir rençper ve karısı varmış. Bir oğlu ve bir kızını varmış. Bunların anaları ölür, oğlanla kız yetim kalırlar. Adamcağız evlenir, bir kadın getirir. Adam biraz safmış. Üvey anne bu adamı kandırır: “Oğlanı tarlanın bir başında keseceksin, kızını da bir başında. İkisinin kanı birbirine karışacak, o zaman tarlanda buğday biter. Çocuklar her şeyden habersiz karınlarını doyururlar...” (Akar, 2006: 227) Görüldüğü üzere, masalda üvey anne üvey çocuklarını yok etmek için kocasını kandırır.

Düşman, taş kalpli ve merhametsiz olandır, nefret etmek, kin gütmek, öfke duymak, aldatmak, hainlik, zarar vermek, onun en bilinen davranışlarıdır (Özdemir, 2019: 144). Bu düşman karakterlerden biri de cadı tipli kadınlardır. Bu cadı tipleri büyü yoluyla hile yaparak karşı tarafı aldatma, kandırma gibi zarar verecek davranışlar yaptığı görülmektedir. Örneğin, Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde birbirlerini seven Mahmut ile Mahbub evlenirler. Ancak Mahbub'un eski nişanlısı Gara Vezir, Mahbub'un Mahmut tarafından İstanbul'a götürüldüğünü öğrenince, Gence Padişahı'nı tehdit eder. Padişah bir cadı bularak kızını geri getirmesini ister. Cadı küpüne binerek İstanbul'a gider ve Mahbub'a büyü yaparak onu Mahmut'tan soğutur (Özdemir, 2019: 192).

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Kandırma adı altında sayılan örnekler bakıldığında genellikle daha iyisinin istenmesi, zor durumdan kurtulma isteği, kin, öfke, kıskançlık, nefret duygusu gibi sebepler sıralanabilir. Bütün bu bilgiler ışığında Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında aldatan, kandıran, hilekâr kadın tipi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Makalenin amacı "kadınlar neden 'aldatma/hile' yollarını seçmişler ve bu durum sözlü anlatılara nasıl yansımıştır?" sorularına cevap aramaktır.

2. KIRGIZ SÖZLÜ ANLATILARINDA HAIN AKRABA TİPİ OLARAK KADIN

Yaratılış zamanında şeytan/iblis, Tanrı'yı aldatması ve kandırması ile başladığına inanılan iyi-kötü, aldatan-alđanan şeklinde ortaya çıkan düalizm geçmişten günümüze kadar gerek gerçek yaşamda gerekse gerçek yaşamdan izler taşıyan sözlü anlatılara yansımıştır.

Hain kavramı Türk Dil Kurumu Türkçe sözlükte şu şekilde açıklanmıştır: "(ha:in), Arapça ḥā'in;

1. Hıyanet eden (kimse). Hıyanet: a. Kutsal sayılan şeylere el uzatma, kötülük etme veya karşı davranma, hainlik, ihanet./ b. Güveni kötüye kullanma, aldatma, vefasızlık.

2. Zarar vermektен, üzmetten veya kötülük yapmaktan hoşlanan (kimse).

3. Kötü niyeti olan.

4. Sitemli bir seslenme sözü" (TDK, <https://sozluk.gov.tr/>).

Hain kategorisinde değerlendirdiğimiz kişiler aynı zamanda sözlü anlatılarda -özellikle destanlarda- çok karşılaştığımız “düşman tipler” başlığı altında da değerlendirilmektedir. Bu tipler dışardan olabileceği gibi akrabalar veya aile içinden de çıkabilmektedir.⁵

Göçebe toplumunda görülen mücadeleler toplum adına yapılmaktadır. Mücadele dışı dönüktür ve yakın akraba tarafından bir ihanet söz konusu değildir. Tarihî destanlarda alplar tarafından yürütülen mücadelelerin daha çok dışı dönük olduğu bilinen bir husustur. Daha çok göçebe bir toplum hayatını yansıtan bu tür destanlarda, cemiyet içi mücadele ya da çekişmelere çok fazla yer verilmez (Aça, 2011: 22)⁶. Daha sonra yerleşik hayata geçilmesi ile de bireysel hususlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece mücadeleler aile içi yakın akraba ihanetleri görülmeye başlanmaktadır (Aça, 2011: 21)⁷.

Akrabalar arası ya da aile içi anlaşmazlığın yer aldığı destan metinlerinde, destan kahramanının kız kardeşi, annesi, amcası gibi yakın akrabalarını ihanetine uğradığı ve bu sinsi davranışlarında çoklukla yardımcı kişiler vasıtasıyla kendisine akrabaları tarafından hazırlanan tuzaklardan kurtulan kahraman tarafından cezalandırılması söz konusudur. Kahraman, zaman zaman düşmanlara karşı giriştiği mücadeleler sırasında karısı, kız kardeşi ya da annesinin düşmanla iş birliğine girmesi gibi bir sürprizle karşılaşmaktadır. Bir yandan düşmanla mücadele ederken diğer taraftan da kendi yakın akrabalarıyla uğraşmak durumunda kalmaktadır. Buradaki ihanet ve çekişmelerin bütünüyle bireysel çıkarlar çerçevesinde geliştiğini bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır (Aça, 2011: 20). Bu tip destanlarda kadınlar düşman erkeklerle iş birliği yapıp, eşini yenerse veya ortadan kaldırırsa onunla evleneceğini belirtir. İhanet eden yakın akrabalar sonunda cezalarını bulmaktadır. İhanetin bu şeklini Şırdakbek Destanı’nda açık bir şekilde görülmektedir. Şırdakbek karısına çok değer vermekte

⁵ Destandaki düşman tipler bazen de kahramanın yakın akrabalar olduğu görülmektedir. Bu düşmanlığın sebebi çoğu zaman tıpkı baba-oğul mücadelesinde olduğu gibi iktidar mücadelesi iken kimi zaman kıskançlık sonucu olmuştur. Başkurt destanlarından Ural Batır Destanı’nda merkezî kahraman Ural küçük kardeştir ve destan boyunca ağabeyi Şülgen’in düşmanlığına maruz kalmıştır (Kara Düzgün, 2016: 4).

⁶ Zaman zaman görülen mücadeleler de bireysel anlamda olmayıp bütün bir ulusu bir bayrak ya da din altında toplamak isteyen tarihî-menkıbevi kahramanın bu dileğine karşı çıkan akraba boylara karşı güç kullanmasından ibarettir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca nüshasında Oğuz, fetihlerine başlamadan önce akraba boy ya da uruklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Burada yürütülen mücadele bütünüyle bir ülkü çerçevesinde yaşanmakta ve herhangi bir bireysellik içermemektedir bkz. Mustafa Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, *Milli Folklor*, 2011, sayı 22, s. 18.

⁷ Bahadırların yabancı düşmanların dışında ana, abla ya da eş gibi kendi yakın düşmanları vardır ve onlar, düşman tarafına geçerek bahadıra ihanet etmektedirler. Tuva kahramanlık destanlarından Kangıvay Mergen’de, bahadırın eşi Kara-Çuzun, eşi Kangıvay Mergen tarafından mağlup edilen Han-Kuçu’yu derin bir kuyudan kurtarıp onunla kaçmaktadır. Bu olayla ilgili bir tören (toy) hazırlanır. Kadın, bu toy sırasında kocasını içki içirerek sarhoş eder ve Han-Kuçu’nun yardımıyla uçurumdan denize atar. Kadın, daha sonra tüm hayvanları ve eşyaları alıp düşmanın obasına gider. Han-Huluk, Erge-Kara-Saybm, Ulug-Kara-Moge gibi destanlarda da kahramanların yakınları olan kadınlar tarafından aldatılması ve ihanete uğraması motifi yer almaktadır bk. Aça, *agm*, s. 21.

ve onu en güzel şekilde yaşatmaktadır. Fakat kadın bütün bu yapılanlara ihanet eder. “Çagayhan, adam gönderip, kendisini çok fazla övdürerek, kadının aklını çelmeye başlar. Övülen Çagay'ın şöhretini duyan şımarık onu arzulamaya başlar ve “Bir yol bulup Er Çagay'la evlenmem lazım”, diye niyeti bozulur” (Akmataliyev vd., 2007: 295). Bunun üzerine, Çagay, “Kadın olsan da aklın var, açık sözlü insanmışsın. Yanına adam gönderdim, Han Şırdak'ı nasıl yenerim, seni nasıl alırım. Bunun zekice bir hilesini açıkça söyleyiver”. Kadın cevabını yazar: “Sen, Çagay efendi, kendin efendiyken, gözlerin görürken boş durma. Han Şırdak, ileriye görendir. Akli, hilesi hazırdır. Hilesini hileyle cevaplamazsan, hileyle kazanmazsan, karşılıklı ateş açtığı anda okların yetmez. Güreşe tutuşursan gücün yetmez. Yeneceğin durum bu, çıkış yolun, suyudur! Suyu yerin altından akıtıp çömlleklerden yaptığı oluklarla getirip sarayın içerisinden çıkarmıştı. Bu olukları yere gömmüştü. Sıradan insanların haberi yok, kimse görmemişti. Hanlardan Şırdak bilir, karılardan ben bilirim. Yapan ustalar bilir. Bunlardan başka kimse bilmez. Çagay efendin işte bunlarla gelir ve Şırdakbek'i yenerse, o zaman ben de Çagay'ın karısıyım. Geldiğinde boşuna gelmesin, Çolok-Kayın'ın suyunun kaynağını ele geçirsin. Suyu saman atıp akıtsın. Saman çömllektan akıp olukları tıkar. Sular akmayınca, Şırdak da yenilir”, diye sırlarını söyleyip” (Akmataliyev ve diğerleri, 2007: 297). Şırdakbek'in eşi, düşmanla iş birliğine girişip, kocasına ihanet etmesi ve onu aldatması Türk destanlarında sıklıkla görülmeyen bir durumdur. Çünkü Türk destanlarında kadın kocasına son derece sadıktır ve Şırdakbek Destanı'nda görülen ahlaksız (iffetsiz) kadın figürüyle karşılaşılmasıdır. “Hain akraba tipi” daha çok yerleşik hayat ve bu hayata geçmekle birlikte bireysel çıkarıcılığın ön plana çıkması bu tiplerin destanlarda da görülmesine sebep olmuştur. S. Thompson'un Motif İndeksine göre burada “aldatma/hile ile müsabakayı kazanma” motifi ile “iki yüzlülük, alçaklık ve ihanet etme” motifleri yer almaktadır.

Ahlaksız (iffetsiz) olan bu kadın sonunda Çagay Han tarafından cezalandırılarak öldürülür. Şırdakbek'in intikamını şu şekilde almaktadır: “Zavallı Şırdak'ın çektiği horluğun öcünü aldım, yüzü karayı acı acı ağlatacağım, artık ondan soğudum. Sağ salim bırakmadan öldürmek gerek!” diye han halkın hepsini çağırır, halk nizamlı olsun diye kalabalığın ortasına getirip, bu yüzü kara kadını iki bacağından bağlar, ipin uçlarını iki devenin boynuna bağlayıp iki tarafa sürerek parçalara ayırır. Han Şırdak'ın intikamını alır, görenlerin hepsi sevinir” (Akmataliyev ve diğerleri, 2007: 301). Kadının Türk toplumunun ahlak kurallarına uymadığı zaman buradaki “beti kara katın” (yüzü kara kadın) ifadesi kullanılmaktadır.

Bazı durumlarda kadın yakın ailesine “*kendi çıkarları ve nefsi uğruna ihanet etme*” motifleri görülmektedir. Boston Destanının da Boston’un kız kardeşi Kara Çaç ağabeyini kandırarak uzak diyarlara göndermesinin ardından Fars hanı Ayšakan’a haber verip yurdunu yağmalatmış ve ana-babasına azap çektirmiştir:

*Murunku kanım Kan Buuba,
Azırkı kanım Ayšakan.
Kan Buuba kızı Kara Çaç,
Katın bolup cırgagan.
Uulu Baston döö ele,
Bostan bozup ketken deyt,
Kelbes cayga cetken deyt
Karındaşı Kara Çaç
Kayıpas cayga cibergen.
Akılsız agam ketti dep,
Mudaaga men cettim dep,
Persiya kanı Ayšakan
Kabar berip çakırğan.
Kaygırtıp elin çaptırğan.
Atasının kan tağın
Abiyirsiz kızı kıyratkan.
Ata-enesin ıylatkan.
Malı-mülkün cıynatkan,
Batıştı karay aydatkan.
Kayaşa bergen baatırdın,
Başın alıp sulatkan.
Aydap kelip bul cakka
Baarımızdı kuuratkan.
Ayšakanday baatırğa
Tiyip alıp Kara Çaç
Calgız başın cırgatkan.*

“Önceki hanım Buuba Han,
Şimdiki hanım Ayšakan.
Han Buuba'nın kızı Kara Çaç,
Kadın olup refah içinde yaşadı.
Ulu Boston dev idi,
Boston kaçıp gitti, der,
Gelmez yere ulaştı, der.
Kardeşi Kara Çaç
Dönülmez yere gönderdi.
Akılsız ağabeyim gitti diye,
Maksada ben ulaştım diye,
Fars hanı Ayšakan'ı
Haber verip çağırdı.
Kederlendirip yurdunu yağmalattı.
Babasının hanlık tahtını
Utanmaz kızı darmadağın etti.
Ana-babasını ağlattı.
Malını-mülkünü toplattı,
Batıya doğru sürdürdü.
Direnen bahadırın,
Başını kestirdi.
Sürüp gelip bu tarafa
Hepimizi kuruttu.
Ayšakan gibi bahadıra
Varıp Kara Çaç
Bir tek kendi haz duydu.

(Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 229-230)

Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, Cezbilek'i bulması için gelmez yollara göndermiştir. Yollarda çeşitli olağanüstü varlıkları geçemez diye düşünerek onu tehlikeye sürüklemiştir. Fakat Boston bunları geçip, Cezbilek'e kavuşmasının ardından yurduna tekrar dönmesi üzerine Kara Çaç korkar ve tekrar hileye başvurarak ağabeyinden kurtulma yoluna gider. Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-ı hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston'u kandırıp, ab-ı hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 238). Kara Çaç yakın ailesine ve çevresine çok büyük ihanet edip, Boston gittikten sonra Ayšakan'ı çağırıp, huzur içinde olan yurdunda kargaşa çıkarır, hazineyi yağmalatır, han babanın otağını harabeye çevirir, yaşlılara

çocuklara acımayıp eziyet ettirir, birçok adam öldürür, gelinler, kızları ağlatır. Kanışa anasına bakmayıp, babası ile anasını mal ardına sürer (Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 344).

Kırgız sözlü anlatılarında düşman/aldataan kadın tipleri “kara” sıfatıyla nitelendirilmektedir. Bu kadın tipleri ya dış görünüşlerinin tasvirinde veya adlarını önüne getirilen epitetlerde “kara” kelimesi yer almaktadır. Dede Korkut Kitabında da kâfir bahadırları diye adlandırılan kişilerin birçoğunda “kara” sıfatının kullanıldığı görülmektedir (Çeribaş, 2011: 6). Türk mitolojisinde “kara” sıfatı⁸, kötülüğün, yeraltının, yeraltı kahramanlarının, ölümün sembolü olmuştur ve bu imaj Tanrıyı aldataan, şeytanın yeryüzündeki temsilcileri olan hilekâr düşman tiplerine yansımıştır. Sözü edilen destanda bu unsurlara en güzel örnek kötü karakterli Kara Çaç, iyi olan ağabeyini kendi mekânı olan kötülükler, karanlıklar ve ölümler diyarı olan yeraltına göndermiştir. Kara Çaç ismi burada büyüsel bir anlam içermektedir. Saç, büyü unsurunun yanında, “kara” renk de kötülüğü simgelemektedir. Aynı zamanda yer altını da nitelemektedir. Türklerin ise, en eski inanç sistemlerinde “kara şamanlık” kurumunu kadın başlangıçlı olmuştur. Bunlar Erlik’e ve yer-su ruhlarına kamlık yaparlar⁹. “Kara Çaç” yani “Kara-saç” ismi geçmesi destanın olay örgüsü bağlamında “büyüsel işlevi” akla getirmektedir. Manas Destanı’nda düş ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki şamandan biri kadındır. Erkek şaman (kara bakışı) ancak lohusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın şaman bütün ülkede cereyan eden ve edecek olayları biliyor. Bu kadın şaman bir Müslüman kızıdır. ‘Pis kokulu kâfir tarafından esir alınmış.’ bu ‘göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için’ periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklerde uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Adı ‘Karasaç’tır.’ (Taş, 2019: 587).

Boston Destanı’nda ihanet eden diğer kişi ise, yedi başlı Celmoguz’un¹⁰ en büyük oğlu Çoyun Alp’in üvey kızı Kunduzay’dır. Kunduzay üvey olmasına rağmen Çoyun Alp’in hiç çocuğu olmadığından dolayı kendi çocuğu gibi sever. Fakat Kunduzay babasından zorla annesini aldığı için intikam alır ve Boston’un Çoyun Alp’i öldürmesinde yardımcı olur.

⁸ Er Samır Destanı’nda Er Samır kara dağın iyesine rastlar. Yine aynı destanda Erlik Beyin kızı Sarı Koron, kara sarayın içinde ak tahtın üstünde, kara samurda yapılmış yatağında yatar (Çeribaş, 2011: 12).

⁹ Türklerin en eski inanç sistemi olan kara şamanlık kurumu kadın başlangıçlı olmuştur. Bu bilgiyi A. Anohin de tasdikler. Anohin’in verdiği bilgilere göre kadın şamanlar temiz olmadıkları (piyar kiji) için hiçbir zaman Ülgen’e kamlık yapmaz, aksine yalnız Erlik’e ve Yer-Su ruhlarına kamlık yaparlar. Bir koruma ve zırh görevini yerine getiren manyak (özel şaman giysisi) bu tür kamlıkta giyilir (Bayat, 2010: 35).

¹⁰ Ceti Baştuu, Calgız Közdüü Celmoguz Elesi (Yedi Başlı Tez Gözlü Celmoguz): Bu tür Celmoguzlar Kaf dağında yeryüzüne çıkıp insanlar ile türlü canlılara kötülük yaparlarmış. Kırgızlar arasında bu tip Celmoguzlar devlerle aynı soydan sayılmaktadır. Yine Kırgızların inancına göre yedi başlı Celmoguzların her bir başında ayrı ayrı canları varmış. Kırgız halk edebiyatında özellikle de keremettüü cöö comoktoro (kerametli/ sihirli masallarda) bahadırların yedi başlı Celmoguzu öldürerek yurduna ve halkını düşmanlardan kurtardığına dair çokça bilgi bulunmaktadır (Çeribaş, 2013: 188).

Kunduzay babasının düşmanı Boston'a âşık olur. Kız babasına ihanet ederek babasının nasıl öldüreceğine dair Boston'a yol gösterir ve yardım eder: “*Karaboz Çoyun Alp talaaga çıgıp ketken uçurdan paydalanıp, Kunduzayga Bastondu colukturat eken. Kunduzay Bostongo bolgon okuyanı, özünün aga aşık ekendigin bildiret. Kunduzay ordonun içinde temir üy bar ekenin aytat. Al temir üydün içinde temir sandık bar ekenin aytat. Temir sandıktın içinde Çoyun Alptın canı bar ekenin aytat. Çoyun Alp kelgende canınan açkıçtarın uurdap alıp Bostongo bermek bolot. Al temir üydü altmış döö kaytarganın aytat. Açkıçtı men alıp beremin, andan arka aylasın özün tap deyt.*” (Karaboz, Çoyun Alp'ın bozkıra çıkıp gittiği fırsattan faydalanıp, Kunduzay ile Boston' u karşılaştırmış. Kunduzay, Boston'a olan biteni, kendisinin ona âşık olduğunu bildirir. Kunduzay şehrin içinde demir bir ev¹¹ olduğunu söyler. O demir evin içinde bir demir sandık olduğunu söyler. Demir sandığın içinde Çoyun Alp'ın canının olduğunu söyler. Çoyun Alp geldiğinde yanındaki anahtarları çalıp Boston'a verecek olur. O demir evi altmış devin beklediğini söyler. ‘Anahtarı ben alıp veririm, ondan sonrasının çaresini kendin bul’ der); (Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 302). Daha sonra Kunduzay anahtarını babasından çalar, Boston'a verir. Boston bütün uğraşlar sonunda Kunduzay'ın yardımı ile Çoyun Alp'ı öldürür. Burada Kunduzay, her ne kadar aldanan Boston'a yardım etse de babası olan yeraltının kahramanı “Celmoguz” un oğlu Çoyun Alp'a hainlik edip kandırmıştır. Alimcan İnayet (2010: 26), cadı tipini, Uygurlarda Yalmavuz, Kırgızlar da ise, “celmağuz” olan mitolojik karaktere benzetmektedir. Yalmavuz tipi, bunun anaerkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşçı kadının ruhu olması ve sonraki tarihi süreçte kötülenerek canavar, cin, şeytan veya deve dönüştürülmesi muhtemeldir¹².

Boston Destanı'nda Boston'nun kız kardeşi Kara Çaç'ın ailesine ihanet etmesi gibi “Biricik Oğul Canadıl” (Calğız Uul Canadıl) masalında da Canadıl'ın kız kardeşi Karlığaç da abisine ihanet etmiştir. Bir gün kız kardeşi Karlığaç: “Sevgili ağabeyim, evde otura otura sıkıldım. Atını verirmisin bineyim; kuşunu verir misin ava çıkayım. Biraz eğleneyim.” diye rica

¹¹ Türk Dünyası destanlarında düşman kahadılar sürekli olarak demir unsurlarıyla beraber anılmaktadır. Yeraltı kahadılarının isimleri demir olduğu gibi evleri ya da sarayları demirdendir, silahları da demirdir. Ak Tayçı Destan'ında Erlik'in yardımcısı Demir Kağan'dır. Er Samır Destanı'nda Er Samır, yeraltına indiğinde dokuz demir saray görür (Çeribaş, 2011: 11).

¹² İnayet destanlar da yer alan cadı tipi hakkında, “Yalmavuzun cadı ile olan ilişkisi, dış görünüş ve karakter özelliklerinde görülmektedir. Cadı, yalmavuzun biraz daha insanlaştırılmış bir biçimi gibidir. O, yalmavuz gibi üç, yedi, dokuz başlı değildir. Özellikle destan ve halk hikâyelerinde sık sık rastlayan bu tip daha çok ihtiyar nine kılığında ortaya çıkar. Türkiye Türkleri bu tipe “cadı”, “büyücü”; Uygurlar “caduger”, “kempir”, “momay”, “hazazul”; Tatarlar “ubırlı karçık”, “karı hatun”, “mamay”; Özbekler “masthan kampir”; Kazaklar “mıstan kampir”; Kırgızlar “masthan kampir” derler” şeklinde açıklama yapmaktadır. Aslında “hortlak” anlamına gelen “cadı” sözcüğünün “çirkin ihtiyar kadın”, “saçı başı dağınmık, tırnakları uzun ve pis kadınlar için kullanılması” onun dış görünüşünün yalmavuza benzediğini gösterir. Cadı, daha çok yalmavuzun büyücülük karakterini muhafaza etmiştir. Halk hikâyelerinde sık sık fitneyle, sevgilileri birbirlerinden ayırır, çeşitli entrikalarda rol oynar (İnayet, 2010: 60).

eder. Canadıl kız kardeşine istediklerini verir. Karlıgaç eğlenmeye gittiği sırada düşman Kalmuk Hanı Çekir Han'la karşılaşır. Çekir Han kızını üç gün alıkoyar ve evlenmeye karar verirler. Çekir Han: “Canadıl ile savaşmaya gücüm yetmez, o bana iyilikle kız vermez, nasıl yaparız bu işi?” der. O zaman Karlıgaç: “Ben karanlık dağ geçidine yengemle böğürtlen toplamak için gideyim. Akşam eve dönünce: ‘Karnım, karnım!’ diyerek kan tükürüp yatağa düşeyim. Ağabeyim çaresizlikten bütün bahşı, hekimleri çağırır. Onlar benim hasta olmadığımı söylerler. O zaman benim söylemem üzerine sana adam gönderirler. Sen bir ebe, bir doktor gönder. Onlar kardeşime: ‘Mürök Kakbaş'ın suyu deva olur.’ desinler. Ona giden çok olur, dönen olmaz. Ağabeyim gidince gelip yurdumuza saldırmaya ve beni götürmeye cesaretin yok mu?” der (Doğan, 2009: 192-193). Karlıgaç bütün bu dediklerini yapar, Çekir Han'a haber getirir getirmez, Çekir Han gelip Canadıl'ın yurdunu işgal eder. Karlıgaç'la evlenip babasını inek çobanı, annesini buzağı çobanı yapar. Hanımını uyuz öküze bindirip odun taşıyan hizmetçi yapar (Doğan, 2009: 193). Böylece Karlıgaç ailesine ihanet etmiş olur.

Canış Bayış Destanı'nda Celkayıp, babası Kalmuk hanı Sıyadat'a ihanet eder. Sıyadat'ın düşmanlarından olan Bayış'a âşık olur ve onunla işbirliğine girerek, hem Bayış'ı ölümden kurtarır hem de Celkayıp babasını hiçe sayarak birlikte kaçarlar. Babası bu durumu sonradan anlar ve şunları söyler:

*Körso kızım Celkayıp
Bağıp cürgön turbaybı
Kırgızdın uşul balbanın,
Mına emi tüşündüm
Emne üçün orga salganın
Kalkım emes özümö
Cürüptür kızım kas bolup.
Esirip cürgön ekenmin
Eliüüdön aşsam caş bolup.
Bu Celkayıp şurkuya
Duşmanımı bilgizbey
Saktap cürgön turbaybı.
Tulparımı tımızın
Taştap cürgön turbaybı.
Tiyip alıp balaga
Kaçkan cürgön turbaybı.
Basar coldun kün murun
Çaktap cürgön turbaybı.*

Meğerse kızım Celkayıp
Bakıp besliyormuş.
Kırgızların bu pehlivanını
İşte şimdi anladım
Ne için çukura saldığın.
Halkım değil bana
Kızım düşman olup gezmiş.
Sarhoş olup gezermişim
Elliye aşsa da yaşım genç olup.
Bu fahişe Celkayıp
Düşmanımı hissettirmeden
Saklayıp geziyormuş meğer.
Gizlice tulparımı
Alıştırıp hazırlıyormuş meğer.
Varıp oğlana
Kaçmaya hazırlanıyormuş meğer.
Gideceği yolunu önceden
Denkleştirip kestirmiş meğer.
(Akmataliyev ve diğerleri, 2013: 130-131).

Genel olarak Kırgız sözlü anlatılar ya kocasını aldatma motifi yer almakta veya sevdiği erkek için babasını, ağabeyini aldatma, kandırma söz konusu olmaktadır.

Mendirman Destanı'nda Kanışay eşi Mendirman'a ihanet eder. Kanışay kandırıp kendisini kaçırması üzerine Alıp Han diye bir hana sığınır. Daha sonra hanın yönettiği halktan bir cadı kadın Kanışay'ın güzelliğini kıskanır ve ona kötülük yapmak ister. Alıp Han ile Kanışay'ın aklını çeler ikisini birbirine âşık eder. Sonrasında ise, Kanışay yoldan çıkar ve eşine ihanet eder. Bunun üzerine Kanışay yalan söyleyerek eşine kaçak diye iftira atar.

*Cüzü kara Kanışıñ
Köñülüñ kañğa berdi emi
“Munum kaçkan kaçkın, dep”
Akılınan şaşkan” dep
Toğuz bayı bar ele
Öltürömün dedi ele
Çoğuluşup keldi ele
Atka min dep kaçırdım
Toğuzun özüüm cazğırdım
Aman-esen kutkarıp
Eliñe keldim men alıp
Özü kaçkın kişi dep
Aytkan kebim uşu” dep
Kanıştı kuday urdu emi
Kañğa köönün burdu emi
Tübü-cayı uşu dep
Camandap aytıp berdi emi*

Gönlünü hana kaptırdı
Yüzsüz Kanış'ın
Benim kocam kaçaktır
Bu aklını şaşırmıştır
Dokuz kardeşi vardı
Öldüreceğim demişti
Toplanıp gelmişlerdi
Ata bindirip ben kaçırdım
Dokuzunu ben şaşırttım
Sağ salim kurtarıp
Alıp yurduna ben getirdim
Kendisi kaçaktır
Diyeceğim budur.
Kanış (artık) yoldan çıktı
Hana gönlünü kaptırdı
Soyu soppu budur diyerek
Kötüleyip anlattı.

(Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 36).

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde de Çançarkan çocuğu olmadığı için birden fazla kadınla evlenir ve Çançarkan'ın eşlerinin, en son evlendiği Kañçayım'a karşı kıskançlık beslerler. Fakat bu kıskançlık dozunu artırır, bu durumda diğer eşler hileli yollara başvurarak kocasının ilgi gösterdiği öteki eşe zarar verme durumu görülür. Bu sebepten dolayı kocasına ihanet ederler. Kañçayım hamiledir, doğum zamanı gelmiştir. Bunun üzerine, “Altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. ‘Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kañçayım doğursa bize hiç sıra gelmez’ diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, ‘Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirseniz. Kañçayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim’ der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kañçayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, ‘Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun’ diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür” (Akmataliyev ve diğerleri, 2007: 203-205). Görüldüğü üzere altmış eşin kıskançlığı, hileli yollarla, doğacak olan çocuklara zarar vermeyi göze alabilecek şekilde kendini göstermiştir.

Fatih Balcı, “*Türk Kültüründe Düşman İmgesi Bağlamında Kutadgu Bilig Üzerine Bir İnceleme*” başlıklı makalesinde Kutadgu Bilig’deki yakın akraba düşmanlığı “Düşman akraba/içeriden olabilir (faydasız oğlu düşman bil, eğer evlat hayırsız çıkarsa). Düşman bazen sana denk ve akran olanlardır. Onları kendinden uzaklaştırırsan sana düşman, yaklaştırırsan dost olurlar. Düşman gönlü kırılan dostlar olabilir. Düşman iyilik bilmez ve çoğu zaman yakındadır” (2020: 1331) şeklindeki tespiti bu durumu anlatması bakımından ilgi çekicidir.

Hain tipin temel güdüsü, önce kahramana dost görünmesi, onun yanında yer alması; fakat daha sonra bir nedenle ona ihanet etmesidir (Duman, 2018: 160). Sözü edilen başlık altında yer alan akrabaların ikiyüzlülüğü Vladimir Propp’un “aldatan hain akraba” işlevlerinin Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında kadın tipine yansımaları görülmektedir.

3. KIRGIZ SÖZLÜ ANLATILARINDA HİLEKÂRLIK VE ALDATMA BAĞLAMINDA KADIN

Destanlardaki en belirgin fonksiyonu kendi çıkarları için hileye başvurmak olan hilekâr tipi kadınlardır. Bu eylemleriyle kahramanı olumsuz yönde etkilemektedirler. Bahsi geçen tipteki kadın karakterlerin tasvirinde zekâ, fiziksel güce eş değer hatta fiziksel güçten daha etkin bir özellik olarak ön plana çıkmaktadır. Hilekâr tipin olağanüstü güçlere sahip olduğu durumlarla da karşılaşmaktadır. Kahramanı yanlış yönlendirmek, kahramana ve ailesine zarar vermek bu tipin en temel olumsuz eylemleridir (Fedakâr ve Aksoy, 2019: 117).

Hile, kelimesi Türk Dil Kurumu Türkçe sözlükte şu şekilde izah edilmektedir: (hi:le), Arapça hîle;

1. Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika.

2. Çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma (TDK, <https://sozluk.gov.tr/>).

Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında hilekâr tipi kadınlar, destanda gerçekleştirdikleri eylemler ile hain ve düşman tipiyle benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Hilekâr tipini diğer olumsuz tiplerden ayrılan en belirgin eylemleri, “E12. Bireysel çıkarlar için birilerine zarar verme” ve “E67. Yalan söyleme/asılsız savlar ortaya atma”dır (Fedakâr ve Aksoy, 2019: 117).

Bu gruba giren kadın tipleri kendi çıkarları uğruna en yakınındaki kişilere hile yaparlar ve iki yüzlü davranırlar. Stith Thompson'un “Motif Index of Folk-Literature (Halk Edebiyatının Motif İndeksi)” kitabında “aldatma” maddesi altında yer alan “iki yüzlülük” motifi Kırgız Türklerinin Boston Destanı’nda tespit edilmiştir. Bu rolü üstlenen kişi ise Kara Çaç’tır. Kara Çaç ailesine ve özellikle ağabeyi Bostan’a iki yüzlü davranıp, onlara karşı kurnazca hareketlerde bulunmuştur. Kara Çaç ağabeyini kandırarak uzak diyarlara göndermesinin ardından Fars hanı Aysakan’a haber verip yurdunu yağmalatmış ve ana-babasına azap çektirmiştir:

Kan Buubanın Kara Çaç
Akılmanı başkaça,
Amalköyü artıkça.
Aldıda bilip turuuçu,
Ayardık cagı bar eken.
Boloor işti muruntan
Bolcop bilip turuuçu,
Ayardık cagı küç eken.
Cakşılık menen camandık,
Boloor küünün bolcoldop,
Aldıdan bilip turçuu eken.
Oşonduktan Kara Çaç,
Kıyındık cagı bar eken.

Han Buuba'nın Kara Çaç
Kavrayışı başka türlü,
Hilebazlığı fazlaca.
Önceden bilir,
Kurnazlığı var imiş.
Olacak işi önceden
Tahmin edip bilir,
Kurnazlığı çok imiş.
İyilik ile kötülüğün,
Olacağı günü tahmin edip,
Önceden bilirmiş.
Bu yüzden Kara Çaç'ın,
Ustalığı var imiş.
(Akmataliye ve diğerleri, 2009: 231).

Kara Çaç ağabeyine karşı yaptığı hilekârlık destanda kendi ağzıyla şu şekilde anlatmıştır: “Akılsız ağabeyimi / Gelmez yere gönderip, / Gelemez diye bildim. / Alp Kara Kuş düşmanını / Yenemez derdim. / Giden gelmez yere gönderip / Gelemez derdim. / Alp Kara Kuş'un yolundan / Geçemez derdim, / Alp Kara Kuş'un kendine / Yem olur derdim, / Sınırın kızıl tilkisini / Yenemez derdim. / Çok zor yollarda gezip, / Kadamış Han'ın şehrine / Varamaz derdim. / Akılsız ağabeyimi, / Yok oldu derdim...”(Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 234-235). Bu hilesi işe yaramayınca ikinci bir hile hazırlar. Yine Kara Çaç bunda da kendi mutluluğu için en yakını olan ağabeyi Bostan’u tehlikeye atma amacı güder. Kara Çaç eşi Aysakan’a yaşadığı şehirden gitmesini ve ağabeyine yine bir hile yaparak kandırıp onu gelmez yola göndermek istediğini belirtir.

Aytaar sözün Bostongo
Amal kılıp kamdadı,
Catakanam uşul dep,
Caman bölmö tandadı.

Söyleyeceği sözünü Boston
Kurnazlıkla hazırladı,
Meskenim burası diye
Kötü bir oda hazırladı.

*Kara Çaçtay arıbuñ,
Amal oylop бүтүптүр,
Kele catkan Bostondu
Uşunday kılıp күтүптүр.*

Kara Çaç gibi hilekârın,
Hile düşünüp tamamlamış,
Gelmek üzere olan Boston'u
Böyle yapıp beklemiş.
(Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 234-235).

Ağabeyinden kurtulmak isteyen Kara Çaç, amansız bir hastalığa yakalandığını ve iyileşmesi için ancak şifa veren “ab-1 hayat suyunu” içmesi gerektiğini söyler. Böylece ağabeyi Boston’u kandırıp, ab-1 hayat suyunu bulmaya gönderir. Bu su uzak yerlerde, yüksek kayalığın dibinde bulunduğunu belirtir (Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 238). Boston çeşitli eczacılar, tabipler getirtmiş, fakat öyle bir hastalığının olmadığını söylenmiştir. Kara Çaç ağabeyine yalanlar söyleyip kandırmıştır. Boston, hilekâr Kara Çaç’ın bu şekilde söylediklerine inanıp, suyu bulmak için yola çıkacaktır.

*Menin oorum darısı,
Müroktün suusu ekenin
Aytıkları kelişpeyt.
Bir tuuganım sen bolson,
Aytkanıma sen könsön.
Müröktün suusun aldırgın,
Bir tuuganım men deseñ,
Oşol suuga kandırgın.
Ayıktap algınıñ.
Kalkın saga dos emes,
Kastıgını sen bilesin.*

Benim hastalığının ilacının
Ab-1 hayat olduğunu
Söyleyesileri gelmiyor.
Tek kardeşim sen isen,
Söylediğime sen inan.
Ab-1 hayatı getirt,
Tek kardeşim dersin,
O suya kandır.
İyileştir.
Halkın sana dost değil,
Düşmanlığımı sen anlayacaksın.
(Akmataliyev ve diğerleri, 2009: 240).

Böylesi kadın figürleri amacını gerçekleştirmek için çeşitli hilelere başvururlar. Bu tip kadına örnek olarak Munduk ve Zarlık Hikâyesi’ndeki Kocakarı Mastan tipi¹³ verilebilir. Mastan kempir, bu destanda tıpkı halk hikâyelerinde olduğu gibi fitneyle, hilekârlıkla, yalan sözlerle Kançayım’ı ve doğan çocuklarını, Çançarkan’dan ayırmıştır. “Han Çançar’ın altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. ‘Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kançayım doğursa bize hiç sıra gelmez’ diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, ‘Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirseniz, Kançayım’ın doğurduğu çocuğunu yok

¹³ Kocakarı Mastan kempir karakteri, Kırgız sözlü edebiyatında “Celmoguz”, “Cez Kempir, Mastan Kempir” olarak da bilinmektedir. Celmoguz, sadece Kırgızlar arasında değil Türkistan, Kafkasya, Anadolu ve Sibirya’da yaşayan bütün Türk boyları arasında yaygındır. Bu tip efsanelere konu olmuş, masallarda ve destanlarda sıkça karşılaşılan varlıklardan biridir. Üç şekilde anılmaktadır: Celmoguz Kempir Elesi (Yaşlı Kadın Kılığında Celmoguzlar), Cez Tırnak Kelin Elesi (Gelin Kılığında Cez Tırnak) ve Ceti Baştuu, Calgız Közdüü Celmoguz Elesi (Yedi Başlı Tek Gözlü Celmoguz) (Çeribaş, 2013: 186- 188). Sözü edilen Munduk ve Zarlık Destanının da ise, ilk belirttiğimiz “Yaşlı kadın kılığında Celmoguz” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu cadı tipi şu şekilde tarif edilmektedir: “Karanlıkta ortaya çıkan, emekleyerek yürüten; boynuzlu, gö...ü keçeden, sıcak yiyip, buz gibi sı..an, cıvık içip koyu sı..an, koko diken (âdem elması, kirli diken) ile kıcını temizleyen, murdar duman çıkarıp duran, havana binerek sokbileğini (havanesini) kamçılaman cadı. Bu cadı heybeti yiğitlerin canını, kanını almaya çalışır, insanları korkutmak istermiş” (Çeribaş, 2013: 187).

ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kañayım'ı doğurtacaktır... Bunun üzerine kocakarı Mastan, 'Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur¹⁴. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür" (Akmataliyev ve diğerleri, 2007: 203-205). Mastan aynı zamanda çocukları suya atacak kadar da acımasızdır. Kocakarı Mastan ve üvey anneler destanın ilerleyen kısımlarında yine bir hilekârlığa başvururlar. Destanda Mastan ve Üvey annelerinin hileleri ve ikiyüzlülükleri şu şekilde geçmektedir: "*Altmış ayal keñeşip mastan kempirdi çıkınıp, kanday kılabiliz ene. Kökürögü kümüş, köçügü altın aydar balanı kan körüptür. Mastan kempir aytat. Kandın özünün balası. Atı Zarlık. Otuz eki şaardın önörü bar. Kırk cigittey küçü bar. Karındaşının atı Muñduk... Zarlıkkan artıqça Mergen bolgon. Bir küñü atası menen taanışat. Baardığı bızdı küñökör kılıp kan öltüröt. Altmış tabak tilla berseñer, Kandın ışkısın kaytarıp, kandaşı Muñduktan akasına aytkızıp, Külmaskandın şaarına cönötöm. Barıp kelgençe on eki ay ötöt. Külmas kandın şaarına bargan adam kelişi güman. Ayaldarga kattık ubada kılıp mastan kempir kanga barıp ariptik körsötüp, coypuluk menen aytkan sözü.*" (Altmış karısı aralarında konuşup kocakarı Mastan'ı çağırıp: "Ne yapacağız ana? Han, göğsü gümüş, poposu altın, perçemli çocuğu görmüş" diye sorarlar. Kocakarı Mastan: "Hanın kendi çocuğudur. Adı Zarlık. Otuz iki şehrin hünerleri var. Kırk yiğidinki kadar gücü var. Kız kardeşinin adı Muñduk... Ayrıca Zarlıkkan avcı oldu. Bir gün babasıyla tanışacak. Han hepimizi suçlu olarak öldürecek. Altmış tabak dolusu altın verirseniz, hanın aşkını yeniden kazandırırım. Kız kardeşi Muñduk'a ağabeyi ne söylettirip, Külmöskan şehrine gönderirim. Gidip gelene kadar on iki ay geçer. Külmöskan şehri ne giden insanın geri gelmesi şüphelidir." der. Eşlere söz verip, kocakarı Mastan'ın hanın yanına gidip hilekârlığını kullanıp, iki yüzlülükle söylediği sözler." Ardından Mastan, Han'a giderek "Dağdaki cinlerin çocuğudur, Altın olarak gözükten..."); (Akmataliyev ve diğerleri, 2007: 211) şeklinde yalanları sıralar.

Munduk ve Zarlık Hikâyesi'nde görülen Mastan Kempir adlı cadı kadın ile üvey anneler hile uydurarak Kañayım'ın iki köpek yavrusu doğurdu şeklinde hana yalan söyleyip ikiz çocukları göle atmasına benzer bir olay Kırgızların "Hanın Çocuğu" (Handın Balası) adlı

¹⁴ Mastan kempir ve Albastı aynı özelliklere sahiptir. Çünkü Albastı özellikleri "genel olarak yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekârdır. O, çocuklara, özellikle yeni doğan çocuklara musallat olur ve onlara hastalık getirir. Hamile kadınlara zorluk çıkarır. İnsanların ciğer gibi iç organlarını çalar ve suya atar. Tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, kırmızı renkten korkar, at yelesini örmekten hoşlanır, kan emer, insanları korkutup bayılttıktan sonra ruhlarını çalıp hastalanmasına, hatta ölümüne sebep olur, hilecidir" (İnayet, 2010: 45). Munduk ve Zarlık Destanında da Mastan kempir yeni doğmuş çocukları alıp öldürmek amacıyla göle atması, albastının yeni doğan çocuklara musallat olmasıyla aynı rolü oynadıklarını gösterir. Ayrıca Mastan kempir Çançarkan'a hile yapar, yalan söyler. Gördüğü üzere bu ve diğer özellikler, Mastan kempir'in de Albastı olduğunu gösteren delillerdir.

masalında görülmektedir. “*Handın kırk aylı “Egerde bul köçüğü kümüş, köküröğü altın bala törösö, bizdi han karabay koyot” dep içteri küyüp, “baldardı öltürüp ber” dep, mastan kempirdi çakırıp, bir tabak tilla berişet. Bayağı mastan kempir ayaldı törötkön bolup catıp, bala menen kızdın orduna eki küçüktü sala koyot. Al emi baldardı bolso, alıp barıp suurdun iynine tıǵıp, oozun korumdap kete beret. Kanğa: “Ayalıñ eki küçük taptı” dep süyünçü barat. Kan ayabay kapalanıp, “ayaldı eki küçüğü menen suunun ceegine alparıp taštaǵıla” – dep buyurat.*” (Hanın kırk hanımı: “Eğer bu genç hanım, bir erkek ve güzel bir kız çocuğu doğurursa, han bize bakmaz.” diye kıskanırlar. “Çocukları öldür.” diye cadıyı çağırıp bir tabak altın verirler. O cadı, hanıma doğumda yardım edecekmiş gibi görünüp oğlan ile kızı köpeklerle değiştirir. Çocukları ise dağ sıçanının inine sokup inin ağzını kapatır ve gider. Hana: “Hanımın iki köpek doğurdu.” diye haber verilir); (Doğan, 2009: 87, 210-213). Buradaki anlatılanlara benzer olay Kırgızların “Mandılgen Güzel” (Mandılgen Suluu) adlı masalında da görülmektedir. Mandılgen’in doğum yapacağı sıra hanın diğer hanımları kıskanmaları sonucu doğumu yapan ihtiyar kadınla iş birliği yapmaktadırlar: “Kırk hanım Madılgen’in doğum sancısı başladığını öğrenir. Onlar: “Han bizi artık sevmeyecektir.” deyip telaşa kapılırlar. Ne yapacaklarını şaşırarak atlarına binip bir yaşlı kadının yanına gelirler: “Ne olursun, teyzeciğim, genç hanımın çocuğunu yok edin.” diye yalvararak kırk tabak altın verirler. Yaşlı kadın, sancılanan Madılgen'in yanına gelip onun gözlerini bağlar. Yeni doğmuş kız ile oğlanın yerine iki köpek yavrusu bırakır. Veletleri suya atmak için kıyıya geldiğinde, mavi bıştı at iki çocuğu suya düşmeden yakalar. Han'a: “Hanımın iki köpek doğurdu” diye haber gelir (Doğan, 2009: 243).

Aldatmak kelimesi Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde şu şekilde belirtilmektedir: 1. Beklenmedik bir davranışla yanıltmak. 2. Karşısındakinin dikkatsizliğinden, ilgisizliğinden yararlanarak onun üzerinden kazanç sağlamak. 3. Birine verilen sözü tutmamak. 4. Yalan söylemek. 5. Bir şeyin görünürdeki durumu, o şeyin niteliği bakımından yanlış bir kanı vermek. 6. Ayartmak, kötü yola sürüklemek, baştan çıkarmak, iffal etmek. 7. Karı ve kocadan biri eşine sadakatsizlik etmek, ihanet etmek. 8. Oyalamak, avutmak (TDK, <https://sozluk.gov.tr/>).

Destan, masal, halk hikâyesi gibi türlerde bazı durumlarda kadın aldatan, baştan çıkaran, hilekâr gibi olumsuz imajlarla yansıtıldığı görülür. Aldatan, hile yapan erkekler olduğu zaman alay maksatlı kadına benzetildiği de olmaktadır. Eşimkul Menen Zuura Destanında Er Kökül yolda bir devle karşılaşır ve dev ona şu sözleri dile getirir:

Oozunup ayttı balağa

Ağzına alıp söyledi balaya:

Kan kuskur mınça kuturduñ
Elimdi çaap bülüntüp
Aruukeni almaka
Aç bürödöy cutunduñ
Attan tüşüp küröşkün
Mıktı bolsoñ küröşüp
Kayra tartıp kaçbaylı
Katın belek aldaşıp.

Kan kusasıca böyle kudurdun,
Halkımı yağmalayıp, kargaşalık çıkarıp
Aruuke'yi almak için
Aç kurt gibi saldırdın.
Attan inip dövüş.
Güçlü isen dövüşüp
Geri çekilip kaçmayalım.
Kadın mıyız ki birbirimizi aldatalım?
(Naruzbayev, 2007: 245).

Mustafa Duman, “Türk Halk Anlatmalarındaki Karakterlerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler” başlıklı tebliğinde “Hilekâr kadın tipi” hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: “...Hilekâr tipin temel özellikleri başkalarını kandırmak ve hile yapmaktır. Buna göre; erkekle eşit güce sahip olmayan kadının, kendi varlığını devam ettirebilmesi için hile yaparak diğer karakterleri kandırması ve bu şekilde varlığını devam ettirmeye çalışması söz konusudur. Bu durum, kadın karakterlerin çoğunlukla hilekâr tipi temsil etmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Halk anlatmalarındaki kadın karakterlerin genellikle hilekâr olarak tasavvur edilmesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, biyolojik bir gerçekliğin sosyolojik tezahürü ve sosyal yapıdaki bu tezahürün halk anlatmalarına yansımından başka bir şey değildir. Yani, biyolojik açıdan kadınların erkeklere nazaran daha güçsüz olması, kadının sosyal yapı içerisindeki konumunu doğrudan etkiler ve halk anlatmaları da bu sosyal gerçekliği yansıtır” (2018: 160-161). Kısaca şöyle ifade etmek gerekirse, Türk sözlü anlatılarında kadın biyolojik açıdan erkeklere nazaran daha güçsüz olması ve onların “akıl” yönünden üstünlük sağlamaya çalışması anlatının temel mantığında “aklı” temsil etmesine yol açmıştır. Erkeklerin ise fiziki yönden güçlü olması ile de “eylemi” temsil etmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda kadının soyut yapıyı kullanarak egemen olmaya ve karşıdaki kişiye üstün gelmeye yönlendirmiş, erkeği ise eylemsel başarılarla sevk etmiştir. Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarından da söylenenlerden hareketle aldatma, hilekârlık vasıfları kadına yüklenmiş ve erkekler aldatma eylemi yaptığı zamanda o kişi kadına benzetilmiştir. Aslında aldatma başından beri ifade ettiğimiz gibi kadın, erkek, dost, akraba gibi herkes tarafından yapılabilecek kişilik özelliği olarak görülmektedir. Hilekâr tipler bireysel çıkarları uğruna, yalanlar ve asılsız savlar söylemektedir; böylece birilerine zarar vermektedirler.

SONUÇ

Aldatma davranışı dünyanın yaratılışı ile aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Şeytan'ın kendine ait dünya hayali, Tanrı'yı aldatmaya çalışması aldatmanın, hilekârlığın ilk şeklini ortaya çıkarmıştır. Bundan sonra ise Tanrı ile şeytan arasında düalizm başlamış; Tanrı şeytana kendisine itaat edenin (şeytana aldananlar) de düşünceleri dahi hileli, kötü olacağını belirtmiştir. Bu bağlamda da insanların aldatması, şeytanın tarafını seçtiğinin göstergesi olmuştur. Dünyanın oluşması zıtlıkları beraberinde getirmiştir. İlk Tanrı-şeytan zıtlığı, daha sonra kaostan kozmosa geçişte görülen düzensizlik-düzen zıtlığı, beraberinde gelen şeytanın kadını aldatması ve kadınında erkeği aldatması ile kadın-erkek zıtlığına bir gidiş görülmüştür. Kısacası bu tür ikili çatışmanın ana faktörü “aldatma” girişiminin bir sonucu olmuştur. Bu durum halk anlatılarında, savaş, oyun, yarışmalarda görülen aldatma; sempatik aldatma olarak nitelendirilebilecek olan kılık/don değiştirerek aldatma; karı-koca, dostların, akrabaların, baba-oğul şeklinde görülen aldatmalara yansımıştır.

Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarına bakıldığında ise kandırmanın genellikle kadınların sevdiği erkek uğruna eşini ve yakınlarını aldatması şeklinde yansımaktadır. Diğer taraftan kadınlar kıskançlık ve çıkarıcılık uğruna iki yüzlü davranıp yalan sözlerle aldattıkları görülmektedir. Bütün bu aldatma, kandırma, hilekârlık gibi hususlar kadınlara özgüymüş gibi yansıtılmaktadır. Bununda nedeni alp tipinin özelliklerini yansıtan erkeklerde aldatma, kandırma gibi kişisel çıkarı yansıtan özelliklerin bulunmamasıdır. Bu tür davranışları yansıtan erkeklerde kadına benzetilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mustafa (2011). “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”. *Milli Folklor*, 44 (11): 18-23.
- Alptekin, Ali Berat (2002). *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, Ali Berat (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akar, Özlem (2006). *Türk Masallarında Kadın Figürü Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akmataliyev, Abdıldacan (2007). *Kırgız destanları 2. Türkiye Türkçesine Aktaran: Caştengin Turgunbayer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan ve Kadırmambetova, Aynura (2009). *Kırgız destanları 7- Boston. Türkiye Türkçesine Aktaran: Naciye Yıldız*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan ve Caynakova, Aynek (2009). *Kırgız destanları 4- Medirman. Türkiye Türkçesine Aktaran: Ali Özgün Öztürk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliye, Abdıldacan ve Mukasov, Murat (2013). *Kırgız destanları 13- Canış Bayış. Türkiye Türkçesine Aktaran: Mehmet Aça*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, Namık (2004). “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”. *Milli Folklor*, 64 (16): 37-43.
- Baydemir, Hüseyin (2002). *Özbek Halk Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Balcı, Fatih (2020). “Türk Kültüründe Düşman İmgesi Bağlamında Kutadgu Bilig Üzerine Bir İnceleme”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13 (32). 1327-1336.
- Çeribaş, Mehmet (2011). “Erlık’ten Şöklı Melik’e Türk Destanlarında Düşman Unsurlar ve Dede Korkut Boylarında Kâfiler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 192: 195-210.
- Çeribaş, Mehmet (2013). “Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar”. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Yayın Dizisi: 173-200.
- Debreli, Zekiye Gizem (2016). “Kutadgu Bilig’de Kadın”. *Studies Of The Ottoman Domain*, 11 (6): 38-60.
- Doğan, Sabri (2009). *Kırgız Masalları (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Hamdullah (2016). *Kur’ân-ı Kerim Perspektifinden Aldatma ve Kandırma*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Hakkı (1996). *Tevrat*. İstanbul: Müjde Yayıncılık.
- Duman, Mustafa (2018). “Türk Halk Anlatmalarındaki Karakterlerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler”. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ordu: 153-167.

- Erbil, Pervin (2015). *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ergin, Muharrem (2004). *Dede Korkut Kitabı 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, Metin (1997). *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıpmanaş*. Konya: Kültür Bakanlığı.
- Ergun, Metin ve Aça, Mehmet (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut'un Kitabı Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası Soylamlar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Fedakâr, Selami ve Aksoy, Hüseyin (2019). "Türk Destanlarındaki Kadın Tiplerin Tespiti Ve Tahlili: Kırgız Destanları Örneği". *Milli Folklor*, 124: 105-120.
- Günay, Umay (1975). *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnayet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalınmaz-Celmoğuz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kara Düzgün, Ülkü (2016). "Türk Destanlarında Düşman Olgusu". *21. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Üsküp/Makedonya*, 334-342.
- Kur'an-ı Kerim, Tâ-Hâ, 20/116-121.
- Kutsal Kitap (2002). *Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Dîvânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Köse, Serkan (2021). *Türk Destanlarında Kaos ve Kozmos*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Naruzbayev, Cumagül (2007). *Kırgız Destanları V-Eşimkul Menen Zuura*. Türkiye Türkçesine Aktaran: Fatma Çelebi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özen, Selma (2008). *Konu ve Yapı Bakımından Kırgız Peri Masalları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Mehmet (2019). *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Sinoğlu, Sümeyra (2017). *Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, Sevim (2008). *Anadolu Masallarında Kadının Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tergip, Ayhan (2014). “Türk Atasözü ve Deyimlerinde Kötüleme İfadeleri”. *Folklor/Edebiyat*, 80 (20): 275-294.
- Taş, Emine (2018). *Kırgız Türklerinin Sözlü Anlatılarında (Destan, Masal, Halk Hikâyesi) Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İmajı*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, Emine (2019). “Kırgız Türklerinin Sözlü Kültüründe Kadın Saçı”. *I. Uluslararası Kapadokya Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 577-593.
- TDK Çevrimiçi Sitesi, [erişim tarihi: 09.07.2019].
- Yıldırım, Ayşegül (2016). *Masalarda Büyü Motifi İle Gerçekleşen Dönüşümler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.